

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.334.3: 324

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i36.1120>**О. С. Зубченко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6748-3981>

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри філософії та соціології

Маріупольського державного університету

ДИСФУНКЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ ЗА УМОВ ОКУПАЦІЇ

Постановка проблеми у загальному вигляді. За вісім років після початку російської агресії проти України під російською окупацією перебувало 43,3 тис. квадратних кілометрів, або 7% території України, до яких входили Автономна Республіка Крим, м. Севастополь, окремі райони Донецької та Луганської областей. Після початку широкомасштабного кремлівського вторгнення у лютому 2022 року площа окупованих територій збільшилась у 2,9 рази; ворог захопив Луганщину, значну частину Донеччини та Півдня України.

На Запоріжжя російські війська вторглися у перший день повномасштабної війни, а вже незабаром оволоділи Мелітополем та Бердянськом, а на початку березня захопили Василівку, Токмак, Пологи та Енергодар. Загалом, під владою ворога опинилося 80% території області, де проживало близько 45% населення.

Держава вперше звернулась до проблем інституційного регулювання відносин на окупованих територіях у квітні 2014 року, після російської анексії Криму та Севастополя. У січні 2018 року було ухвалено Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», а у квітні 2022 року – Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України». Ці документи закріпили нові політико-правові реалії та містять кілька дуже важливих з інституційної точки зору моментів. По-перше, чітко визначено, що окупаційна адміністрація Російської Федерації на захоплених землях встановлює власні правила та управлінські відносини, які супроводжуються порушенням прав і свобод громадян, і несе за них повну відповідальність. По-друге, визначено неможливість здійснення певних господарських практик (перевезення товарів, робота логістичної інфраструктури, транспортування струму та води). По-третє, констатовано неможливість перебуван-

ня на окупованих територіях в разі належності особи до певних соціальних організацій (силових та правоохоронних органів). Разом з тим лишилось чимало невирішених протиріч, що виникли через зміну політико-правового режиму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інтерес до того, як складається життя в окупації у соціально-гуманітарних науках був присутній ще з часів Античності. На думку Платона, переможені втрачають все своє майно, а переможці визначають їхню подальшу долю [15, с. 72]. Аристотель казав про неписаний закон, за яким захоплене на війні стає власністю сильнішого, та виправдовував військову агресію проти людей, «які будучи від природи призначеними для підкорення, не бажать підкорятися» [1, с. 384].

За часів Середньовіччя легітимність окупації освячувалась папськими булами учасникам хрестових походів. Проте дисфункційність дій хрестоносців була особливо помітною, коли військові кампанії стали спрямовуватись не тільки на звільнення від «невірних» Гроба Господнього, але й на вирішення цілком конкретних політичних та економічних завдань, зокрема, розправу із «єретиками»-альбігойцями у південній Франції. Ніколо Макіавеллі вперше висуває ідею створення «маріонеткових республік» та сприяння колабораціонізму, наполягаючи не на заміні, а на примусі до співпраці місцевих еліт [13, с. 43-45]. Значний внесок у соціологічне осмислення феномену окупації зробив Ж. Ж. Руссо, який наголошував на необхідності збереження та розвитку існуючих соціальних інститутів, навіть попри появу нового володаря [19, с. 206-210].

Наукові розвідки сучасних авторів (Дж. Коен, А. Робертс, С. Чінкіна та інших) спрямовано на вивчення міжнародно-правових та військово-політичних аспектів окупації, форм та способів здійснення окупантом політичної влади на зайнятих територіях та легітимізації своїх позицій на міжнародній арені. Окремий інтерес становить теорія «нових війн» британської політологині Мері

Калдор [24]. Дослідниця вважає, що на зміну класичним військовим баталіям приходять протистояння нового типу – суміш війни, організованої злочинності та масового порушення прав людини. Саме таку «гібридну війну» ми спостерігали у 2014–2015 роках на Донбасі, де кремлівські агресори спочатку спробували провести «руську весну», спираючись на місцеві люмпенізовані елементи та соціально слабкі верстви населення, згодом залучили професійних найманців і тільки після цього ввели регулярні війська. Велике значення для цього мають перероджені інституції – спотворена історична пам'ять, масована маніпулятивна пропаганда та поставлена на мілітаристсько-псевдопатріотичні рейки система освіти.

Серед вітчизняних науковців різні аспекти цієї проблематики розглядають Євген Письменський (кримінально-правові та суспільно-політичні аспекти колабораціонізму), Андрій Разметаєв (політологічний аналіз феномену окупації), Євген Магда (інструменти гібридної окупації), Вадим Васютинський (психіка та світогляд населення, що опинилось під чужою владою), Микола Вегеш (суспільно-політичні передумови окупації частини Донецької та Луганської областей) та чимало інших авторів.

Виділення не вирішеної раніше частини загальної проблеми. Разом з тим у спеціальній літературі досі не описано, як змінюються різні соціальні інститути за умов окупації, які трансформації відбуваються в їхній структурі, нормах та умовах функціонування.

Мета статті – провести аналіз дисфункцій у діяльності провідних соціальних інститутів на прикладі територій Запорізької області, які було захоплено збройними формуваннями Російської Федерації у лютому – березні 2022 року.

Емпіричною базою цієї наукової розвідки стали матеріали із відкритих джерел та усні свідчення вимушених переселенців, які було розмішено у засобах масової інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «дисфункція соціального інституту» введено до наукового обігу Г.Спенсером для характеристики стану, при якому соціальний інститут замість користі приносить суспільству шкоду [20, с. 61]. Для Р. Мертон дисфункція – це діяльність соціальних інститутів, що заважає задоволенню потреб соціальної системи, значно зменшує її адаптивні та регулятивні можливості та фактично працює на саморуйнування. Зовні явища дисфункції соціального інституту можуть виражатися у нестачі підготовлених кадрів, матеріальних засобів, в організаційних недоліках тощо. Із набагато важливішої, змістовної точки зору недоліки проявляються через неясність та суперечливість цілей, невизначеність функцій, падіння соціального престижу і авторитету да-

ного інституту. Насильницька зміна прапорів чи кольору банкнот тягнуть за собою невідповідність діяльності інституту характеру актуальних соціальних потреб, веде до перетворення його звичних функцій на ритуальну діяльність (бюрократизм) або на корисливе зловживання в особистих інтересах (корупція) [11, с. 164].

У найбільш загальних рисах інституційний порядок на територіях, що тимчасово контролюються іншою державою, визначає Женевська конвенція, що не містить окремої дефініції поняття «окупація». Разом з тим у розділі III цього документу сформульовано кілька важливих моментів.

По-перше, заборонено індивідуальні чи масові примусові переселення, депортації населення із окупованих територій. Таким чином, міжнародне право вводить чіткі обмеження на зміни складу постійного населення, що, за Ентоні Шилзом, є однією із головних ознак суспільства. По-друге, гарантується безперешкодна робота інститутів соціального забезпечення, освіти, вільне надходження гуманітарних вантажів. По-третє, наголошується на збереженні інститутів змагального судочинства та неможливості позасудової розправи [6].

Виходячи із сказаного вище, ми визначаємо окупацію як тимчасовий стан суспільного життя, який виникає у результаті військових дій та зайняття супротивником території іншої держави та характеризується масовими дисфункціями у діяльності соціальних інститутів, їхнім перетворенням на засіб терору та поневолення на тлі повної втрати легітимності в очах людей. У цьому контексті цінною видається думка Д.Норта про те, що, головна роль соціальних інститутів у суспільстві – це «зменшення невизначеності шляхом встановлення стійкої (хоча не обов'язково ефективної) структури взаємодії між людьми» [22, с. 243-244].

Така структура взаємодій може бути нав'язана державою-агресором лише за умов відсутності активних бойових дій та відсутвання лінії фронту. Можна погодитися з І.Макаровим, що окупація перш за все характеризується встановленням повного та гласного контролю загарбників на певній території та відновленням мінімального порядку і безпеки для місцевих жителів [12]. Зовнішніми індикаторами цього для пересічних громадян зазвичай є відносини у трьох інституційних сферах – владі, грошах та освіті, на аналізі яких ми зосередимось.

Початком встановлення режиму окупації в Запорізькій області можна вважати 12 березня 2022 року, коли після викрадення загарбниками законно обраного Мелітопольського міського голови Івана Федорова «виконуючою обов'язки» мера було оголошено депутатку міської ради від «Опозиційного блоку» Галину Данильченко. Це був перший випадок колабораціонізму у регіоні з часів Другої світової війни.

Поняття «колабораціонізм» увійшло до соціально-гуманітарних наук з часів Другої світової війни. У широкому сенсі колабораціонізм – це усвідомлене, добровільне та зумисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі та її союзникам, а у вузькому, соціологічному значенні – дисфункція політичних інститутів, коли виконання, на перший погляд звичайних, обов'язків із реалізації управлінських повноважень призводить до тяжких суспільних наслідків, утвердження влади окупанта, завдає великої шкоди життю і здоров'ю людей. З одного боку, перехід на бік ворогу є прагненням змінити свою соціально-статусну позицію, просунутись вгору соціальними сходами, а з іншого – часто пов'язаний із розривом із колишнім соціальним оточенням та недовірливим сприйняттям серед референтної групи окупантів.

Ставлення Української держави та суспільства до колабораціонізму як соціального явища було визначено у Законі України «Про внесення до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», який виокремлює кілька її типів: адміністративна (зайняття різних посад у окупаційних «органах влади», організація «виборів» та «референдумів»); економічна (фінансова та ресурсна допомога ворогу та його прибічникам); освітянська (вихваляння загарбників під час навчального процесу у школах, вищах, професійно-технічних та дошкільних закладах, запровадження стандартів освіти держави-агресора); військово-поліцейська (служба в армії ворога або незаконних збройних формуваннях, які створено ним, у «судових» та «правоохоронних» органах); пропагандистська (виправдання та популяризація ворога у засобах масової інформації та соціальних мережах, організація масових заходів на підтримку окупації); побутова (публічне заперечення російської агресії, заклики до підтримки окупанта та його посіпак, невизнання Української державності). Законодавець чітко диференціював міру кримінальної відповідальності по кожній позиції.

Разом з тим у Запорізькому регіоні існувала низка об'єктивних чинників, що сприяли поширенню колабораціонізму. По-перше, високий рівень електоральної підтримки проросійських політичних суб'єктів, за які на місцевих виборах 2015 та 2020 років проголосували відповідно 41 та 43% виборців Запорізького краю. Доречі, абсолютна більшість осіб, які прийняли від ворога владні посади, належали саме до чотирьох таких партій – «Опозиційний блок», «Опозиційна платформа «За життя», «Нова політика» та «Наш край».

По-друге, значна орієнтація громадян на кліше російської пропаганди. Навіть через шість років після анексії Криму та вторгнення на Донбас 52% жителів регіону називали події Революції Гідно-

сті справою західних спецслужб та олігархів, а 18% виступали за військовий союз із Росією [9].

По-третє, потужний вплив у регіоні мали фінансово-промислові групи, тісно пов'язані із Росією, лідерами яких були відомий своїми антидержавними виступами колишній народний депутат Євген Балицький (згодом очолив окупаційну адміністрацію) та перша заступниця голови обласної ради Людмила Любим, що у минулому працювала помічницею у втікача-регіонала Артема Пшонки.

Із перших днів російські окупанти почали схилати до участі у колабораціоністській діяльності представників різних соціальних груп. Для цього використовувалась практика взяття заручників. За даними облдержадміністрації, на окупованих територіях області було викрадено 352 людини, серед яких народний депутат України Олександр Пономарьов, очільники громад Мелітополя, Дніпрорудного, Кирилівки, Приморська, Софіївки та багатьох інших населених пунктів, директори шкіл, учасники Антитерористичної операції, громадські діячі та волонтери, підприємці та фермери тощо [2]. Від посадовців вимагали публічно присягнути на вірність новій владі, працювати під російським прапором, допомагати військовим частинам агресора та проводити перереєстрацію комунальних закладів за законами держави-окупанта; освітян примушували у найкоротші терміни відновити освітній процес за російськими програмами, а підприємців – віддавати частину прибутку загарбникам та сплачувати «податки» за фейковими нормами.

Створення самозваних «органів управління» – комітету народних обранців у Мелітополі, громадської ради самоорганізації в Енергодарі, народних зборів розпочалось у регіоні з другої половини березня 2022 року. З точки зору соціолога, цікаві намагання росіян хоч якось обґрунтувати легітимність цих псевдо-інституцій. Наприклад, мелітопольська «псевдомерша» Данильченко посилювалась начебто на розпорядження про передачу влади від законно обраного очільника міста Івана Федорова, якого викрали та кілька тижнів катували рашисти. У той же час Закон України «Про місцеве самоврядування» не передбачає можливості одноосібного делегування своїх повноважень міськими, сільськими та селищними головами іншим особам. Таке рішення може ухвалити тільки сесія місцевої ради.

Разом з тим у Бердянську, Василівці та Дніпрорудному самозвані «керівники» О.Сауленко, Н.Романіченко та М.Пастушенко оголосили про своє «призначення» у відеозверненнях в мережі Youtube. У селі Семенівка Пологівського району нову «очільницю» О.Бараннік представили загальною кількістю десятків російських солдат, а у селищі Розівка Пологівського району група місцевих колаборантів на чолі із А. Сергієнком оголоси-

ли себе «владою» на зібранні, куда оmanoю, для роздачі продуктових наборів зібрали біженців із Маріуполя. Аналогічно, навіть без формального представлення, відбувалось призначення «голів» у Чернігівці, Веселому, Пришибі та інших населених пунктах. У Бердянську окупанти вирішили обійтись навіть без фіктивної народної ініціативи, призначивши заступників «мера» розпорядженням керівника військової адміністрації.

Таким чином, загарбники особливо не переймалися тим, щоб довести раціональність та легальність свого панування, з одного боку, роблячи ставку на залякування та терор, а з іншого – залучаючи на свій бік відверто маргінальні елементи, що не мали жодних шансів стати першими керівниками у довоєнний час.

Особливе місце у впровадженні «руського мира» займає примусова «рублевізація». За Георгом Зимелем, гроші виконують кілька важливих соціальних функцій, серед яких формування інституційної довіри, інтеграція людини у суспільство, соціальна ідентифікація та самоідентифікація, конструювання просторових зв'язків [10, с. 250-253].

Кожну із них агресори витлумачували по-своєму, намагаючись зробити свою валюту, по-перше, інструментом відторгнення захоплених регіонів від вільної України, а, по-друге, символічним засобом примушування до лояльності новій владі. При цьому слід згадати, що російський рубль, на відміну від долара США або євро, ніколи не користувався в Україні значною популярністю, майже не використовувався для інвестицій та мав серед народу глузливу назву «дерев'яний».

Часткове обмеження обігу гривні було спричинено об'єктивними чинниками, адже протягом двох місяців окупації на загарбаних землях припинили роботу всі відділення українських банків. Через неодноразові пограбування рашистами інкасаторських авто, зокрема, «Укрпошти», доставка готівки із Запоріжжя припинилась. Заробітну плату співробітникам бюджетної сфери та пенсії продовжували нараховувати, але зняти кошти можна тільки на вільних територіях. Місцеві журналісти пишуть, що найпростіший спосіб отримати гривневу готівку в окупації – звернутися до посередників. Якщо у середині травня за такі послуги треба було віддати 3-4% від суми, то за два тижні комісія зросла до восьми-десяти, а подекуди – і до п'ятнадцяти відсотків [4].

Ще одне позаекономічне завдання насильницької «рублевізації» – підірвати довіру до гривні як ідентифікатора із Україною. Саме тому зусилля російських загарбників було спрямовано на максимальне обмеження циркуляції гривні та порушення зв'язків із вільними територіями, через регулярні закриття єдиного пункту пропуску в бік Запоріжжя та заборону на вивіз сільськогосподар-

ської продукції. Як наслідок – ціни на ранні овочі та фрукти в обласному центрі були у 7-15 разів вище, ніж на окупованих територіях. У цей же час створювався штучний дефіцит найнеобхідніших продуктів та ліків, які поставляли українські компанії. «Кава закінчилася давно, ковтаєш гарячий чай. Не завжди є хліб для бутерброду, але є ковбаса. Багато її скуповували ... як стратегічний запас на випадок бомбардування та голоду», – розповідає переселенка із Бердянська [18].

Водночас нав'язано абсолютно нерівноцінний економічний обмін із окупованим Кримом. На півострів вивозять викрадене із українських елеваторів зерно та скуплену за безцінь мелітопольську черешню [8], а натомість звідти завозять продовольство та товари повсякденного вжитку. «Торгівля виглядає як у середині 1990-х. Цигарки, ліки, алкоголь продають на розкладачах на вулиці. Товари незнайомі нам: цигарки, наприклад, везуть із окупованого Криму. Беруть там найдешевші, а продають тут по 50 гривень. Звичайні українські цигарки коштують 150 гривень/пачка. Жодних акцизів, жодних податків. Ціни – космос: пляшка «Coca-cola» – 100 гривень. До війни було 25. Найпростіша зубна паста – 170 гривень, фарба для волосся, що була по 50, тепер 200. Люди купують – вибору немає. Втім, багато хто не хоче купувати російське принципово, шукає українські товари – наші кращі», – розповідає жителька Мелітополя [14]. Паралельно формувались фейкові банківська та торговельна інфраструктури. Зокрема, у Мелітополі з'явилася філія «банку» ніким у світі не визнаної Південної Осетії, а у приміщеннях українського рітейлера «АТБ» окупанти відкрили свій супермаркет «Мера».

Таким чином, псевдофінансова система, що була нав'язана російською владою, призводила лише до масштабного пограбування окупованих територій, звуження реального споживчого кошика та прогресуючого зниження рівня життя населення. Замість того, щоб виступати мірою вартості, засобом платежу, обігу та заощаджень, окупаційні гроші виконують виключно пропагандистську функцію, демонструючи людям, що «Росія тут назавжди». Про це свідчать встановлення курсу рубля до гривні адміністративним шляхом, роздача рубльових пенсій під камери російських пропагандистських телеканалів та двовалютні цінніки у вкрадених та «ребрендованих» торговельних мережах.

Як відомо, соціальний інститут освіти виконує три головні функції – професійної соціалізації, класово-стратифікаційну та виховну. За умов окупації кожна із них зазнає абсолютно го переродження. Замість підготовки фахівців за сучасними європейськими програмами окупанти принесли глибоко морально застарілі освітні стандарти радянсько-російського зразка, замість

широких можливостей академічної мобільності – дипломне «закріпачення» у межах Росії, окупованих та невизнаних територій, а замість повноцінного та гармонійного розвитку особистості – імперський та мілітаристський угар.

Особливо важливу роль для окупантів мало отримання контролю над середніми та дошкільними навчальними закладами. Це пов'язано із кількома обставинами. По-перше, необхідність створення красивої картини життя у «звільненій Новоросії» для пропагандистських ЗМІ. По-друге, залучення на свій бік принаймні частини педагогів, зокрема, керівників шкіл, що мають певний вплив у місцевому бомонді. По-третє, створення організаційно-технічної бази для проведення псевдореферендуму про приєднання до Росії, адже більшість виборчих комісій традиційно розміщуються у школах та складаються із вчителів.

Окупанти намагались змусити освітян відновити навчальний процес у школах із 1 квітня російською мовою і за російськими програмами. З цією метою у Мелітополі було сформовано фейкове «управління освіти» на чолі із колаборанткою О. Шадуріною. Директори шкіл, жоден із яких не пішов на співпрацю із новою «владою», почали зазнавати жорстких репресій. Зокрема, російські військові викрали та вивезли у невідомому напрямку А.Коваленко, О.Галацан та Л.Чугай [5].

Паралельно із цим створювались так звані «табори перекваліфікації» у тимчасово окупованому Криму. Також частину вчителів-зрадників відправляли на «курси» до Москви. Щоправда, звідти вони привезли не дуже гарні для себе новини – на нові російські підручники коштів немає, середня зарплата протягом найближчих років не перевищить 17 тис. рублів (близько 6 тис. грн.), а всі кваліфікаційні категорії, які раніше давали право на доплати, скасовуються [3]. По факту за перший місяць роботи колаборанти отримали лише по 1300 грн. – у 4,5 рази нижче мінімальної зарплати в Україні.

Незважаючи на обман та погрози, абсолютна більшість працівників освіти залишилися вірними Україні. Наприклад, у Енергодарі на співпрацю з окупаційною владою погодилось лише 46 осіб, серед яких 13 вчителів. Ворогам вдалося відкрити лише три школи із десяти [17]. На цьому тлі значного поширення набули спроби замінити місцевих педагогів кадрами із віддалених північних регіонів Росії, яким обіцяли всілякі надбавки, заохочення та найкращі умови проживання [21].

На цьому тлі зовсім не дивно, що дуже мало учнів виявили бажання вчитися «як у Росії». Значна частина дітей шкільного віку разом з родинами активно виїжджали із окупації, а інших батьки побоювалися випускати із дому через проблеми із безпекою. Щоб зберегти хоча б умовність навчального процесу, колаборанти об'єднали дея-

кі класи та навіть школи, проводили щонайбільше 2-3 уроки, а о дванадцятій годині дітей вже відпускали. Незважаючи на те, що обласна військова адміністрація офіційно завершила навчальний рік 2 травня, фейкове навчання на окупованій Мелітопольщині тривало до 7 червня та завершилось видачею кількох десятків російських атестатів [7].

За таких обставин швидкими темпами формується дисфункційний інститут «репресивної освіти», коли вчитися йдеш під загрозою розправи. Зокрема, у Пологівському районі загарбники погрожували позбавленням батьківських прав тим, хто не хотів віддавати дітей до школи, вилученням малечі із сімей до інтернатів, примусовою мобілізацією чоловіків та громадськими роботами для жінок [23]. У захоплених вищах Мелітополя та Бердянська самозваний ректор-колаборант погрожував відрахуванням студентам, що не бажають продовжувати навчання за російськими правилами [16].

Загалом, до кінця 2021-2022 навчального року лише незначна частина педагогів перейшла на бік ворога. Разом з тим, якщо окупація затягнеться, багатьом вчителям та викладачам, які без роботи та засобів існування лишаються вірними Україні, доведеться робити важкий вибір. Проте більш трагічним наслідком є те, що освіта системно використовується для знищення української національної ідентичності, формування у підростаючого покоління ненависті до нашої культури, історії та традицій і тотальної русифікації. При цьому обтяжуючим чинником є повна інформаційна блокада окупованих територій, відключення українського телебачення, радіо та мобільного зв'язку, блокування соціальних мереж. Російські наративи, що лунають із телевізору, підкріплюються на уроці, у позашкільному гуртку та спортивній секції. Чим далі це триватиме, тим складніше нам буде повернути дітей до загальнонаціонального смислового простору.

У ході нашого дослідження ми дійшли таких **висновків**. По-перше, життя людей в окупації знає радикальних змін навіть там, де активні бойові дії велись лише точково, а житловий сектор та цивільна інфраструктура не зазнали значних руйнувань. Не за власною волею наші земляки опинились серед абсолютно нових соціально-економічних реалій. Багато найпростіших соціальних практик, які набули традиційного, майже автоматичного характеру, стають вкрай ускладненими або взагалі недоступними (купівля ліків, зняття готівки з банківської картки, поїздка до обласного центру тощо). Легітимний соціальний порядок зникає разом із синьо-жовтим прапором, лишаючи по собі невизначеність та небезпеку.

По-друге, ворог прагне довести законність та сталість своєї влади через залучення до співпраці місцевого населення та еліт. На прояви колабораці-

онізму впливає чимало соціально-історичних чинників – тривалість окупації, тактика загарбників, стан соціально-економічного та культурного розвитку у довоєнний час, рівень демократичних засад у державному управлінні та розвиненості громадянського суспільства, інтенсивність контактів із окупантами державних діячів, лідерів громадської думки та впливових соціальних груп. При цьому сили військового примусу абсолютно недостатньо для налагодження роботи окупаційних інституцій та створення ілюзії нормального життя під триколом. Через це діяльність новостворених структур вже із першого дня набуває абсолютно дисфункційного характеру, зводяться до чиновницького ритуалізму або відвертого пограбунку людей.

По-третє, інститути грошей та освіти, які за звичайних умов покликані забезпечувати соціальний порядок шляхом встановлення єдиних еталонів вартості благ, ціннісних та культурних зразків, у тимчасово зайнятих росіянами районах стають інструментами відчуження від України. Це проявляється як через знищення торговельно-банківської інфраструктури, штучне обмеження обігу товарів із вільною Україною, так і через нав'язування власних ідеологічних наративів, спроби зміни національної самоідентифікації, культивування серед дітей та молоді думки про те, що «ви тепер росіяни». На жаль, як свідчить досвід окупованих у 2014 році Донбасу та Криму, такий підхід може виявитись досить успішним. Лише найскоріше визволення наших земель дозволить покласти край спробам ворога поставити собі на службу провідні соціальні інститути та закріпитися на Півдні і Сході України.

Серед перспектив подальших досліджень – вивчення повсякденних соціальних практик та способів виживання, дослідження змін у темпах соціальної мобільності та стратифікаційній структурі населення на тимчасово окупованих територіях нашої держави.

Література

1. Аристотель. Политика / Сочинения: В 4-х т. М.: Мысль, 1983. Т.4. 830 с.
2. Более 350 человек похитили оккупанты в Запорожской области, – глава ОВА. Режим доступа: <https://ru.espresso.tv/boleee-350-chelovek-pokhitili-okkupanty-v-zaporozhskoy-oblasti-glava-ova>, дата обращения 06.07.2022
3. В Мелитополе рашисты обманули коллаборантов учителей в зарплатах. Режим доступа: https://ria-m.tv/news/291061/v_melitopole_rashisty_obmanuli_kollaborantov_uchiteley_v_zarplatah.html, дата обращения 07.07.2022
4. В оккупированном Мелитополе значительно выросла комиссия за обналичивание денег. Режим доступа: https://ria-m.tv/news/289911/v_okkupirovannom_melitopole_znachitelno_vyroslo_komissiya_zabnalichivanie_deneg.html, дата обращения 09.07.2022
5. В оккупированном Мелитополе похитили трех директоров школ, которые отказались сотрудничать с врагом. Режим доступа <http://1news.zp.ua/ru/v-okkupirovannom-melitopole-pokhitili-troih-direktorov-shkol-kotorye-otkazalis-sotrudnicat-s-vragom>, дата обращения 07.07.2022
6. Женевская конвенция от 12 августа 1949 года о защите гражданского населения во время войны. Часть III Оккупированные территории. Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/geneva_civilian_33.shtml, дата обращения 09.07.2022
7. Завершения навчального року в Мелітополі: атестати замовлені, абітурієнти готуються до тестів. Режим доступу: <https://mltpl.city/articles/215026/zavershennya-nachalnogo-roku-v-melitopoli-atestati-zamovleni-abituriyenti-gotuyutsya-do-vstupnih-testiv>, дата звернення 05.07.2022
8. Заяц П. Мелитопольской черешни не будет: оккупанты отобрали у фермеров весь урожай. Режим доступа: <https://www.segodnya.ua/strana/podrobnosti/melitopolskoy-chereshni-ne-budet-okkupanty-otobrali-u-fermerov-ves-urozhay-1625814.html>, дата обращения 08.07.2022
9. Звіт про результати опитування екзит-пол 25.10.2020 у Запорізькій області. За ред. О.С. Зубченка. Запоріжжя: Південноукраїнський гуманітарний альянс, 2020. 35 с.
10. Зимель Г. Філософія грошей. Пер. з нім. І. Андрущенко, В. Терлецького. К.: Фоліо, 2019, 667 с.
11. Комарова А.В. Парадигма функционального анализа в теоретическом наследии Р. Мертона. *Актуальные вопросы современной науки*. 2010. Вып. 15. С. 160-168.
12. Макаров І.М. Поняття і зміст режиму окупації у міжнародному праві. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 3. С. 193-197.
13. Макиавелли Н. Государь: Трактат [пер. с итал.]. К.: ТОВ «Видавнича група КМ-БУКС», 2017. 176 с.
14. Нас вважають зрадниками? Ми ще потрібні Україні?: монолог жительки окупованого Мелітополя. Режим доступу <https://hromadske.radio/publications/nas-vvazhaiut-zradnykamy-my-shche-potribni-ukraini-monoloh-zhytel-ky-okupovanoho-melitopolia>, дата звернення 08.07.2022
15. Платон. Законы. Собрание сочинений: В 4 т.; [пер. с древнегреч.]. Общ. ред. А. Лосева, В. Асмуса, А. Тахо-Годи. Т. 3. М.: Мысль, 1994. 437 с.
16. Ректором «єдиного університета» в Мелітополі назначили антимайдановця. Режим доступа: https://www.inform.zp.ua/2022/05/28/151978_rektorom-edinogo-universiteta-v-melitopole-naznachili-antimajdanovtsa, дата обращения 09.07.2022
17. Решетник К. 46 педагогічних працівників Енергодару стали колаборантами. Режим доступу: <http://iz.com.ua/zaporoje/v-strategichnomu-misti-zaporizkoyi-oblasti-kilka-desyatktiv-osvityan-pishli-naspivpratsyu-z-okupantami>, дата звернення 10.07.2022
18. Руда А. Бердянськ не дочекався зеленого коридору: життя в окупації та евакуація з міста. Режим доступу: <https://bilyayivka.city/articles/217146/mine-dochekalisya-zelenogo-koridoru-berdyansk-zhittya-v-okupacii-ta-evakuaciya-z-mista->, дата звернення 06.07.2022

19. Руссо Ж. Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права [пер. с франц.]. К: Port-Royal, 2001. 349 с.

20. Спенсер Г. Соціологія як предмет вивчення. *Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності)*. За ред. Л.Й. Гуменюка. У 2-х томах. Т. 1. Львів: ЛьвДУВС, 2019. С. 71-93.

21. Фролова А. Російським студентам пропонують працювати вчителями на окупованій частині Запорізької області. Режим доступу: <http://iz.com.ua/zaroroje/rosiyskim-studentam-proponuyut-pratsyuvati-vchitelyami-na-okupovaniy-chastini-zaporizkoyi-oblasti>, дата звернення 09.07.2022

22. Шпильова А.С. Сучасні філософські концепції соціальних інститутів. *Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць*. За ред Я.В. Шрамко. 2016. Вип. 17. С. 238-247.

23. Янковський О. «Шантаж батьків та вчителів». Як окупаційна влада готується до навчального року на Півдні України. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-osvita-okupatsiya-rosiya/31932495.html>, дата звернення 07.07.2022

24. Kaldor M. *New and Old Wars. Organized Violence in a Global Era*. Polity: Cambridge, 2012. 224 p.

Анотація

Зубченко О. С. Дисфункції соціальних інститутів за умов окупації. – Стаття.

У статті розглядається вплив російської окупації на організацію соціальних взаємодій на тимчасово захоплених територіях Запорізької області. Автор визначає окупацію як тимчасовий стан суспільного життя, що виникає у результаті зайняття супротивником території іншої держави та характеризується масовими дисфункціями у діяльності соціальних інститутів, їхнім перетворенням на засіб терору та поневолення на тлі повної втрати легітимності в очах людей. Основну увагу приділено дослідженню дисфункційних проявів у сферах владних, грошових та освітніх відносин. Доведено, що криза у діяльності інститутів настає через неясність та суперечливість цілей, які нав'язано окупантом, падіння їх престижу та авторитету через включення в інституційні зв'язки сторонніх соціальних практик та випадкових людей.

У статті наведено характеристику колабораціонізму як дисфункції у політичній сфері, коли здійснення повсякденних управлінських процедур веде не до врегулювання певних соціальних проблем, а призводить до тяжких суспільних наслідків та утвердження влади окупанта. Також констатується, що насильницьке запровадження російського рубля на окупованих територіях має позаекономічну логіку та виключно пропаган-

дистську мету, тягне за собою зниження рівня життя населення та розрив усталених господарських зв'язків. Особливо наголошується на особливій небезпеці дисфункційних тенденцій у сфері освіти, яку перетворюють на інструмент репресивної політики, знищення національної ідентичності та штучної легітимізації самозваної влади. Робиться висновок, що за умов російської окупації провідні соціальні інститути перестають виконувати функцію задоволення суспільних потреб та перетворюються на знаряддя відчуження від України жителів захоплених регіонів.

Ключові слова: окупація, дисфункція, колабораціонізм, примусова рублевізація, репресивна освіта.

Summary

Zubchenko O. S. Dysfunctions of social institutions under the conditions of occupation. – Article.

The article decides the influence of the Russian occupation on the organization of social interactions in the temporarily captured territories of the Zaporizhia region. The author defines occupation as a temporary state of social life that arises as a result of the enemy occupying the territory of another state and is characterized by massive dysfunctions in the activities of social institutions, their transformation into a means of terror and enslavement, and a complete loss of their social legitimacy. The main attention is paid to the study of dysfunctional manifestations in authority, money and educational relations. It is proven that the crisis in the activity of institutions occurs due to the ambiguity and contradiction of the goals imposed by the occupier, the decline of their prestige and authority due to the inclusion of extraneous social practices and random people in the institutional ties.

The article characterizes collaborationism as a dysfunction in the political sphere, when the implementation of everyday management procedures leads to severe social consequences and the establishment of the power of the occupier. It is also stated that the forced introduction of the Russian ruble in the occupied territories has a non-economic logic and an exclusively propaganda purpose, entails a decrease in the standard of living of the population and a break in established economic ties. The particular danger of dysfunctional trends in the field of education, which is turned into a tool of repressive policy and the destruction of national identity. It is concluded that under the conditions of Russian occupation, the leading social institutions cease to fulfill the function of satisfying public needs and turn into tools of alienation from Ukraine of the residents of the captured regions.

Key words: occupation, dysfunction, collaborationism, forced rublevization, repressive education.